

Ryszard Kałużny

AKTYWNOŚĆ EDUKACYJNO-ZAWODOWA SENIORÓW FORMĄ ZAGOSPODAROWANIA CZASU NA EMERYTURZE

Słowa kluczowe: aktywność, aktywność edukacyjna, aktywność zawodowa, źródła aktywności, emerytura i czas.

Streszczenie: W artykule wyjaśniam znaczenie określenia „aktywność” oraz wskazuję na jej pozytywne aspekty w życiu seniorów, interpretuję współczesne pojęcie czasu. Analizuję wyniki badań dotyczące aktywności edukacyjnej i/lub zawodowej osób, których podstawowym źródłem egzystencji było świadczenie emerytalne lub rentowe. Opisuję między innymi rodzaje i formy przejawianej przez seniorów aktywności edukacyjnej i zawodowej. Ujawniam motywy, które inspirowały seniorów do podejmowania wysiłku edukacyjnego czy pracy zarobkowej. Wskazuję na zmienne, które wyróżniają seniorów pod względem aktywności edukacyjnej i zawodowej.

Wprowadzenie

Przejście na emeryturę lub rentę z reguły oznacza zaniechanie pracy zawodowej i zmianę trybu życia, łączy się z większą ilością czasu wolnego, ale także z odczuwaniem przez seniorów skutków procesu starzenia się. Czy przerwanie pracy zawodowej, która dla wielu osób stanowi sens życia i kierunek wszelkich działań, jest równoznaczne z ograniczeniem innych form aktywności, czy raczej motywuje te osoby do podejmowania takich jej rodzajów i form, na które w okresie przedemerytalnym nie mieli czasu? Zdaje się, że sam fakt przejścia na emeryturę nie jest zwrotem krytycznym w ujawnieniu się aktywności, która jest raczej odzwierciedleniem różnych ważnych potrzeb tej osoby (zob. Steuden 2011, s. 22–26). Aktywność bowiem jest indywidualną właściwością każdego człowieka niezależnie od wieku. O aktywności danego człowieka mówimy wówczas, gdy przejawia on większą niż inne osoby częstość i intensywność występowania jakiegoś rodzaju działania lub potencjalną gotowość do działania (Okoń 2004). Aktywność nie wynika sama z siebie, jest wyzwalana zawsze przez określone cele oraz motywy. Cele mogą być narzucone przez czynniki zewnętrzne lub wytyczone samodzielnie przez podmiot. W pierwszym przypadku mamy do czynienia z aktywnością wymuszoną, natomiast w drugim mówimy

o aktywności własnej (Obuchowski 1985). Należy przyjąć, że każdy człowiek ma wrodzoną – mniejszą lub większą – potrzebę aktywności, potrzebę działania na rzecz własnego rozwoju lub zaspokojenia potrzeb innych ludzi. Jednak, by owa aktywność się ujawniła, muszą zostać spełnione przynajmniej trzy, silnie ze sobą związane warunki. Podejmowane działania powinny dawać człowiekowi poczucie zadowolenia oraz poczucie przekonania o własnej wartości i więzi z określoną grupą społeczną. Zatem motywem aktywności własnej jest odczuwany brak czegoś, jakaś potrzeba i chęć jej zaspokojenia. Należy pamiętać, iż podłożem tego samego działania mogą być różne niezaspokojone potrzeby człowieka, np.: zdobycia wykształcenia, rozwoju osobistego, potrzeby materialne.

Jednym z przejawów aktywności seniorów może być edukacja oznaczająca według Wincentego Okonia (2004) ogół procesów oświatowo-wychowawczych, obejmujących kształcenie i wychowanie oraz szeroko pojmowaną oświatę. Mając na względzie ową definicję, aktywność edukacyjną seniorów postrzegam jako jedno z wielu ogniw na drodze całożyciowego uczenia się człowieka. W tym miejscu nurtuje mnie jednak pytanie. Jakie znaczenie dla osób na emeryturze (seniorów) ma zdobywanie wiedzy poprzez udział w różnych rodzajach i formach edukacji? Zdaje się, że jest to jedna z możliwości zaspokojenia potrzeb, chociażby takich jak: społecznej użyteczności, wiedzy, akceptacji i więzi emocjonalnej. Bowiem są to potrzeby, które nadają sens życiu, czynią życie lepszym, godniejszym i bardziej wartościowym. Edukacja osób w wieku senioralnym pomaga także w budowaniu własnego obrazu, w identyfikowaniu się z wartościami kulturowymi danej społeczności (Kałużny 2012). Podejmowanie wysiłku edukacyjnego przez seniorów ma dla nich również, zdaniem Roberta D. Hila (2009), fundamentalne znaczenie, między innymi w przebiegu pozytywnego starzenia się.

Edukacja w wieku starszym to także, a może przede wszystkim, poświęcanie się temu – uczenie się tego, co jest w życiu ważne i satysfakcjonujące, a nie co było konieczne i pilne w przypadku pokonywania barier awansu zawodowego. Wiedza przyswajana w tym okresie z pozytywnym nastawieniem do nauki daje możliwość weryfikowania, porządkowania i przeciwdziałania temu, co było wcześniej. Pozwala na realizowanie się w teraźniejszości, daje poczucie większej wolności i niezależności intelektualnej, niż to miało miejsce w wieku młodszym. Należy także podkreślić, że zdobywanie wiedzy lub jej aktualizowanie zwiększa poziom sterowności człowieka, uwalnia go od schematyzmu myślenia i postępowania, daje poczucie kompetencji w zderzeniu się z codziennymi problemami współczesności. Aktywność edukacyjna człowieka nadaje również sens jego doświadczeniu życiowemu (Kałużny 2012). Ponadto wysiłek związany z kształceniem jest korzystny dla ludzi starszych również ze względu na swoisty „trening mózgu” zapobiegający regresowi jego funkcji (Stuard-Hamilton 2006).

Edukacja, jak również praca zarobkowa w wieku emerytalnym mogą być także czynnościami, które zapełniają lukę czasową pozostającą po okresie pracy zawodowej. Bowiem żyjemy w świecie, w którym ludzka codzienność nie

przemija w rytm struktury czasowej opartej na wydarzeniach będących miernikiem upływu czasu, gdyż czas jest „czymś” istniejącym niezależnie od doświadczenia ludzkiego, czymś obiektywnym i wymiernym. W kulturze współczesnej to miara zegarowa nadaje czasowi autonomiczność, możliwość istnienia niezależnie od wydarzeń. „Godzina” – jednostka pomiaru czasu, może istnieć w naszych umysłach w sposób abstrakcyjny, jako pusta jednostka, którą można wypełnić czymkolwiek. Stąd też potocznie mówi się o czasie zegarowym, jako o czasie „pustym i wymierzonym”, podzielonym na dokładnie odmierzone kawałki, z założenia jednakowe dla wszystkich, zawsze i wszędzie (Eriksen 2003). Ponadto w ostatnich latach byliśmy i ciągle jesteśmy świadkami zadziwiającego rozwoju rozmaitych technologii oszczędzania czasu – od skomplikowanych, wielozadaniowych kalendarzy i notatników po pocztę elektroniczną, pocztę głosową, wielofunkcyjne telefony komórkowe. Mimo tych „cudów” techniki wielu ludzi bardziej niż kiedykolwiek cierpi dziś na brak czasu. Zdaje się, że w sposób nieświadomy staliśmy się niewolnikami technologii, która miała z nas uczynić istoty wolne w stopniu wyższym niż dotychczas i chronić od popełnianych błędów w gospodarowaniu czasem (Eriksen 2003). Jednak precyzja pomiaru czasu oraz związana z nią pozorna efektywność jego wykorzystania nie spowodowały, że mamy go w nadmiarze, a wręcz przeciwnie, zarówno dzieci w wieku szkolnym, jak i emeryci, renciści w większości żyją w pośpiechu, narzekając na brak czasu.

Czas przestaje nadawać znaczenie przestrzeni, postrzegamy go jako nieuchwytny, płynny (Bauman 2007). Jednak dla każdego człowieka, a tym bardziej dla ludzi w wieku emerytalnym kluczowe znaczenie ma nade wszystko subiektywne tempo upływającego czasu. Bowiem nikt nie ma czasu wyłącznie na własność, jak również nikt nie może go zatrzymać. Czas płynie, przemija, zmienia się, a ludzie zmieniają się wraz z jego upływem. Czas przyśpiesza, biegnie szybciej, gdy doświadczamy rzeczy przyjemnych, ale nie ponad nasze siły (Ryn 1999). Należy także zgodzić się z poglądem Leonarda Hayflicka, że *w miarę starzenia się wydaje się, że zmienia się nasza percepcja czasu [...]. Większości z nas wydaje się, że czas upływa szybciej, gdy jesteśmy starsi* (Hayflick 1998, s. 279–280). A może jest tak, jak zauważa Eric Berne, analizując relacje pomiędzy czasem a życiem ludzkim; *Czas nie przemija, to my przemijamy w czasie* (Zych 2010, s. 120).

W prowadzonych rozważaniach dotyczących aktywności edukacyjno-zawodowej seniorów, jako jednej z form zagospodarowania czasu na emeryturze, aktywność edukacyjną seniorów utożsamiam z podejmowaniem niewymuszonych działań w sferze oświatowej, a aktywność zawodową z czynnościami o znamionach pracy zarobkowej. Czas zaś utożsamiam z podstawowym wymiarem życia człowieka, wyodrębniając trzy główne okresy aktywności ludzkiej: dorastania i nauki, pracy zawodowej, emerytury lub renty. W analizie empirycznej uwzględniłem okres emerytury lub renty i przejawianą w tym okresie aktywność edukacyjną i/lub zawodową seniorów.

Cel badań

Podjmując badania, przyjąłem następujące założenia: wszystkie osoby w wieku emerytalnym lub rentowym przejawiają aktywność, różnią się jednak pod względem rodzaju, formy i zakresu podejmowanych działań; każdy człowiek z perspektywy własnych doświadczeń dokonuje subiektywnej oceny efektywności zagospodarowania czasu.

Przyjęte założenia badawcze – na użytek niniejszego materiału – pozwoliły mi na sformułowanie celu badań, który sprowadzał się do zgromadzenia wiedzy o przejawach aktywności edukacyjno-zawodowej emerytów i rencistów. By zrealizować sformułowany cel badań, starałem się odpowiedzieć na następujące pytania: Czy aktywność edukacyjna seniorów jest zjawiskiem powszechnym czy jednostkowym oraz w jakich rodzajach i formach się przejawia? Jaki odsetek seniorów kontynuuje (podejmuje) pracę zarobkową? Jakie argumenty przemawiają za podejmowaniem przez seniorów wysiłku edukacyjnego czy pracy zarobkowej? Który z czynników: płeć, wiek, poziom wykształcenia czy miejsce zamieszkania wyróżniają seniorów pod względem aktywności edukacyjnej i zawodowej?

Metoda i materiał

W badaniach zastosowałem metodę sondażu diagnostycznego i technikę wywiadu (Pilch, Bauman 2001). Natomiast narzędziem badawczym wykorzystywanym w gromadzeniu danych empirycznych był kwestionariusz wywiadu opracowany na użytek realizowanego projektu. Pytania otwarte zamieszczone w części zasadniczej kwestionariusza obejmowały trzy podstawowe okresy z życia człowieka, tzn. okres dorastania i nauki, pracy zawodowej oraz emerytury lub renty. Stosownie do okresu rozwojowego respondentów sformułowałem pytania, które uwzględniały różne rodzaje aktywności, w tym edukacyjną i zawodową. Oprócz pytań służących zasadniczym celom diagnostycznym w kwestionariuszu zamieściłem także pytania o wiek, płeć, rodzaj świadczenia (emerytura, renta), miejsce zamieszkania, rodzaj ukończonej szkoły.

Badania prowadziłem od października 2013 do stycznia 2014 roku na terenie województwa dolnośląskiego i objąłem nimi 76 seniorów (50 kobiet i 26 mężczyzn) zamieszkałych w różnych środowiskach¹. Oprócz podstawowego kryterium, świadczenia emerytalnego lub rentowego (głównego źródła utrzymania) i wieku – minimum 55 lat, w klasyfikowaniu respondentów do wywiadów brałem pod uwagę ich sprawność i samodzielność, wykształcenie, a także miejsce zamieszkania. Średni wiek badanych wynosił 68,3 lat (najstarsza osoba 92 lata, najmłodsza 55 lat). Założyłem, że różnorodność badanych osób pozwoli

---

¹ Część badań polegającą na prowadzeniu wywiadów zrealizowałem przy pomocy studentów – seminarzystów z Wydziału Zamiejscowego DSW w Kłodzku.

na uzyskanie w miarę obiektywnej wiedzy dotyczącej aktywności edukacyjnej i zawodowej seniorów w ich środowiskach. Charakterystykę demograficzną badanych seniorów przedstawiłem w tabeli 1.

Tabela 1. Charakterystyka demograficzna badanych seniorów

Płeć	Liczebność próby (%)	Średnia wieku (rozstęp)	Przedział wieku			Wykształcenie			Miejsce zamieszkania	
			≤ 70 lat	71–80 lat	80 ≤ lat	podst.-zawod.	średnie	wyższe	wieś	miasto
Kobieta	n = 50 (67,1%)	67,8 (55 – 92)	37	9	4	13	27	10	19	31
Mężczyzna	n = 26 (32,9%)	68,7 (57 – 84)	16	4	6	16	4	6	8	18
Ogółem	N = 76 (100%)	68,3 (55 – 92)	53	13	10	29	31	16	27	49

Źródło: opracowanie własne.

Analiza wyników badań

Aktywność edukacyjna seniorów

Poddając analizie dane empiryczne dotyczące działalności seniorów w obszarze edukacji (tabela 2), stwierdzam, że 24% z nich podejmuje wysiłek kształcenia. W działalność kształceniową w podobnym zakresie angażują się kobiety jak i mężczyźni. Zatem kryterium płci nie wyróżnia seniorów pod względem aktywności edukacyjnej, czego nie można powiedzieć o wieku. Im młodszy wiek seniorów, tym liczniej podejmują działalność kształceniową. I tak w grupie seniorów do 70 lat edukację – w różnych formach podejmowało nieco ponad 30% z nich. Wśród emerytów w wieku od 71 do 80 lat działalność edukacyjną deklarowało o połowę mniej niż w młodszej grupie wiekowej, bo nieco ponad 15%. Natomiast wśród najstarszych seniorów (grupa wieku powyżej 80 lat) żadna z osób, z którymi prowadzono wywiady nie uczestniczyła w zorganizowanych formach kształcenia. W grupie seniorów najmłodszych porównywalny jest zakres aktywności kobiet i mężczyzn, natomiast w grupie 71–80 lat to mężczyźni ponaddwukrotnie częściej niż kobiety biorą udział w wybranych formach zorganizowanego kształcenia.

Wykształcenie seniorów, odwrotnie niż wiek, im wyższe, tym bardziej zaświadcza o liczniejszym ich udziale w zorganizowanych formach kształcenia. W grupie osób o podstawowym lub zawodowym wykształceniu działalność edukacyjną zadeklarowało nieco ponad 10% seniorów. Chciałbym w tym miejscu wyjaśnić, że aktywność ujawniały osoby o wykształceniu zawodowym, a nie podstawowym. Żadna z osób o wykształceniu podstawowym, bez względu na wiek i miejsce zamieszkania nie uczestniczyła w zorganizowanych formach edukacji. Natomiast do charakterystycznych należały wypowiedzi usprawiedli-

wiające ich bierność edukacyjną. Przykładem mogą być wypowiedzi: *Jestem zbyt stary i mało wykształcony, to dla mnie zbyt duże wyzwanie: kursy, komputery, wszystko to jest dla młodych, lepiej wykształconych* (mężczyzna lat 57 mieszkający w mieście) i *Zajmuję się domem, sprzątam, gotuję dla całej rodziny, także wraz z mężem opiekujemy się wnuczką, bo syn z synową pracują w mieście. [...], na stare lata nie mam czasu, ani głowy, by się jeszcze uczyć* (kobieta lat 66 mieszkająca na wsi). W grupie seniorów o wykształceniu średnim aktywność edukacyjną w różnych formach deklarowało 29%, natomiast z wykształceniem wyższym 37,5%. Okazuje się, że wśród seniorów z wykształceniem wyższym kobiety trzykrotnie liczniej niż mężczyźni przejawiają aktywność edukacyjną, natomiast w grupach z wykształceniem średnim proporcje są odwrotne.

Tabela 2. Struktura aktywności edukacyjnej seniorów z uwzględnieniem płci, wieku, wykształcenia i miejsca zamieszkania

Płeć (liczebność)	Przedział wieku			Wykształcenie			Miejsce zamieszkania		Razem
	≤ 70 lat	71–80 lat	80 ≤ lat	podst.– zawod.	średnie	wyższe	wieś	miasto	
Liczebność w wyodrębnionych grupach (% aktywnych seniorów)									
Kobieta (n = 50)	37 (29,7%)	9 (11,1%)	4 (0,0%)	13 (7,7%)	27 (22,2%)	10 (50,0%)	19 (10,5%)	31 (32,3%)	(24,0%)
Mężczyzna (n = 26)	16 (31,2%)	4 (25,0%)	6 (0,0%)	16 (12,5%)	4 (75,0%)	6 (16,7%)	8 (25,0%)	18 (22,2%)	(23,1%)
Ogółem (N = 76)	53 (30,2%)	13 (15,4%)	10 (0,0%)	29 (10,3%)	31 (29,0%)	16 (37,5%)	27 (14,8%)	49 (28,6%)	(23,7%)

Źródło: opracowanie własne.

Analizując aktywność edukacyjną seniorów z uwzględnieniem miejsca zamieszkania, mogę stwierdzić, że proporcjonalnie liczniej taką działalność podejmują emeryci i renciści mieszkający w mieście – prawie 29% niż na wsi – nieco mniej niż 15%. Potwierdzeniem występujących dysproporcji (miasto – wieś) są przede wszystkim kobiety, bowiem wśród tych mieszkających na wsi tylko 10,5% zadeklarowało udział w zorganizowanych formach kształcenia, gdy wśród tych mieszkających w mieście taką aktywność zadeklarowało 32,3%. Natomiast wśród mężczyzn te dysproporcje są odwrotne, ale minimalne: wieś (25%), miasto (22,2%). Ponadto seniorzy mieszkający na wsi korzystają z dość nielicznych możliwości kształcenia, które w ich przypadku ogranicza się do udziału w kursie obsługi komputera i korzystania z Internetu oraz nauki języków obcych (w zakresie podstawowym) – angielskiego lub niemieckiego. Tymczasem seniorzy mieszkający w miastach mają ułatwiony dostęp do bardziej zróż-

nicowanej oferty zajęć edukacyjnych. W tej sytuacji, na co wskazują przeprowadzone wywiady, biorą udział nie tylko w kursach komputerowych, ale są aktywnymi słuchaczami UTW, uczą się nie tylko języka angielskiego lub niemieckiego, ale również innych języków i na wyższych poziomach zaawansowania, uczestniczą w wykładach otwartych, konferencjach naukowych i wielu innych przedsięwzięciach o właściwościach edukacyjnych.

Aktywność zawodowa seniorów

Tabela 3. Struktura aktywności zawodowej seniorów z uwzględnieniem płci, wieku, wykształcenia i miejsca zamieszkania

Płeć (liczebność)	Przedział wieku			Wykształcenie			Miejsce zamieszkania		Razem
	≤ 70 lat	71–80 lat	80 ≤ lat	podst.– zawod.	średnie	wyższe	wieś	miasto	
	Liczebność w wyodrębnionych grupach (% aktywnych seniorów)								
Kobieta (n = 50)	37 (35,1%)	9 (0,0%)	4 (0,0%)	13 (7,7%)	27 (29,6%)	10 (40,0%)	19 (31,6%)	31 (22,6%)	(26,0%)
Mężczyzna (n = 26)	16 (37,5%)	4 (75,0%)	6 (0,0%)	16 (37,5%)	4 (50,0%)	6 (16,7%)	8 (25,0%)	18 (38,9%)	(34,6%)
Ogółem (N = 76)	53 (35,8%)	13 (23,1%)	10 (0,0%)	29 (24,1%)	31 (32,3%)	16 (31,2%)	27 (29,6%)	49 (28,6%)	(28,9%)

Źródło: opracowanie własne.

Na podstawie analizy danych empirycznych dotyczących aktywności zawodowej seniorów (tabela 3) stwierdzam, że osoby w wieku emerytalnym proporcjonalnie liczniej podejmują pracę o charakterze zarobkowym niż wysiłek edukacyjny. Z wywiadów przeprowadzonych z seniorami wynika, że prawie 29% z nich pracuje pomimo pobieranego świadczenia – czy to emerytury, czy renty. W badanej grupie seniorów odsetek pracujących zarobkowo mężczyzn wynosi około 35% i jest znacznie wyższy niż wśród kobiet (26%). Kryterium różnicującym podejmowanie pracy zarobkowej przez emerytów – podobnie jak w przypadku aktywności edukacyjnej – jest wiek i często związany z nim pogarszający się stan zdrowia. Wśród seniorów w wieku do 70 lat prawie 36% pracowało, proporcje pracujących kobiet i mężczyzn były podobne. W tej grupie wiekowej jako przyczyny podejmowania pracy zarobkowej przeważały te mówiące o poprawie sytuacji finansowej rodziny, o możliwościach odkładania pieniędzy – według rozmówców na „gorsze lata”. Oprócz tych seniorów, którzy w okresie prowadzenia badań pracowali, było około 20% poszukujących źródeł pozwalających „dorobić” do emerytury. Ale były też osoby, jak np. kobieta lat 65, mieszkająca w mieście, średnie wykształcenie, która powiedziała: [...]. *Pod względem finansowym nie odczuwam potrzeby pracy, a czas, który nareszcie mam, będąc na emeryturze wykorzystuję na podróże po różnych zakątkach naszego kraju, jak również na podróże do innych zakątków świata. Uważam, że*

emerytura winna być okresem odpoczynku po latach pracy i cieszenia się życiem, a nie jakiegoś dorabiania. [...]. Z grupy wiekowej 71–80 lat tylko mężczyźni deklarowali, że pracują, natomiast kobiety wręcz stwierdzały, że mają wiele innych obowiązków i nie mają siły oraz czasu na pracę zarobkową. Również, jak wynika z wywiadów, żaden z seniorów w wieku powyżej 80 roku nie pracował zarobkowo.

Uwzględniając w analizie danych empirycznych wykształcenie seniorów, to z grupy o podstawowym lub zawodowym wykształceniu tych, którzy pracowali zarobkowo było nieco ponad 24%. Proporcjonalnie znacznie liczniej pracę wykonywali mężczyźni (37,5%) niż kobiety (7,7%). Wśród pracujących z tej grupy seniorów – podobnie jak w przypadku aktywności edukacyjnej – były osoby z wykształceniem zawodowym, a nie podstawowym. Między innymi kobieta lat 66 mieszkająca na wsi, która – jak sama się określiła – *jest miejscową krawcową*. Zaś usługi krawieckie traktuje nie tyle w kategoriach finansowych, aczkolwiek są dla niej źródłem uzupełnienia dość skromnej emerytury, natomiast bardziej postrzega jako pomoc sąsiedzką. W rozmowie stwierdziła *Lubię to, co robię, mam wypełniony czas, zaspokojoną potrzebę kontaktów sąsiedzkich, czuję się potrzebna [...]*. Inny przykład: mężczyzna lat 68, mieszka w mieście i wykonuje zawód fryzjera. W rozmowie podkreślał *W zawodzie pracuję już 50 lat, ale ciągle pracuję. Czuję się zdrowy, nic mi nie dolega i nie wyobrażam sobie życia bez pracy, właśnie takiej jak fryzjerstwo. Ta praca dostarcza mi wielu przyjemności, chociażby umożliwia bezpośredni kontakt i rozmowy z innymi ludźmi. Na tym osiedlu znam prawie wszystkich, starszych i młodszych, dziadków i ich wnuków. [...]*. Najliczniej, jak wynika z danych empirycznych, na emeryturze (rencie) pracują osoby ze średnim wykształceniem (ponad 32%), nieco mniej licznie, ale w porównywalnych proporcjach osoby z wyższym wykształceniem (ponad 31%). Dość charakterystyczny jest fakt, że w grupie seniorów z wykształceniem wyższym kobiety znacznie częściej podejmują pracę zarobkową (40%) niż mężczyźni (16,7%). Odwrotna jest natomiast sytuacja w grupie seniorów z wykształceniem średnim, mężczyźni liczniej pracują zarobkowo (50%) niż kobiety (29,6%). Miasto – wieś jako miejsce zamieszkania nie wyróżnia, w sensie ogólnym, seniorów w zakresie aktywności zawodowej. Jednak kobiety mieszkające na wsi częściej podejmują pracę zarobkową (31,6%) niż te mieszkające w mieście (22,6%). Odwrotna sytuacja występuje wśród mężczyzn, częściej pracują zarobkowo mieszkający w mieście (38,9%) niż mieszkający na wsi (25%).

Jednoczesna aktywność edukacyjna i zawodowa seniorów

W analizie danych empirycznych uwzględniłem także seniorów, którzy pracowali zarobkowo i jednocześnie brali udział w zorganizowanej, przynajmniej jednej formie kształcenia (tabela 4).

Tabela 4. Struktura aktywności edukacyjnej i zawodowej seniorów z uwzględnieniem płci, wieku, wykształcenia i miejsca zamieszkania

Płeć (liczebność)	Przedział wieku			Wykształcenie			Miejsce zamieszkania		Razem
	≤ 70 lat	71–80 lat	80 ≤ lat	podst.– zawod.	średnie	wyższe	wieś	miasto	
	Liczebność w wyodrębnionych grupach (% aktywnych seniorów)								
Kobieta (n = 50)	37 (10,8%)	9 (0,0%)	4 (0,0%)	13 (0,0%)	27 (3,7%)	10 (30,0%)	19 (5,3%)	31 (9,7%)	(8,0%)
Mężczyzna (n = 26)	16 (18,7%)	4 (25,0%)	6 (0,0%)	16 (6,3%)	4 (50,0%)	6 (16,7%)	8 (12,5%)	18 (16,7%)	(15,4%)
Ogółem (N = 76)	53 (13,2%)	13 (7,7%)	10 (0,0%)	29 (3,4%)	31 (9,7%)	16 (25,0%)	27 (7,4%)	49 (12,2%)	(12,5%)

Źródło: opracowanie własne.

Takich seniorów, których określiłem mianem „*podwójnie aktywnych*”, było 12,5%, dwukrotnie więcej mężczyzn (15,4%) niż kobiet (8,0%). W grupie wiekowej do 70 lat – pracujących zarobkowo i uczestniczących w zorganizowanych formach edukacji było ponad 13% osób, zaś w grupie wiekowej 71–80 lat prawie 8,0%. Zarówno z pierwszej, jak i z drugiej grupy wiekowej to mężczyźni liczniej byli aktywni niż kobiety. Również poziom wykształcenia – im był wyższy, tym proporcjonalnie więcej seniorów pracowało zarobkowo i jednocześnie korzystało z wybranej formy kształcenia. Także mieszkańcy miasta liczniej przejawiali „*podwójną*” aktywność (zarówno kobiety, jak i mężczyźni) niż seniorzy mieszkający na wsi.

W przypadku „*podwójnej aktywności*” wysiłek edukacyjny seniorów jest związany z rodzajem wykonywanej pracy zarobkowej. Potwierdzeniem owej tezy może być przykład kobiety lat 61, z wyższym wykształceniem, mieszkającej w mieście. W rozmowie wyznała: *[...] kontynuuję wykonywaną przed emeryturą pracę, ale w nieco innej formie i w niepełnym wymiarze godzin. Będąc na emeryturze, dalej leczę ludzi, staram się im pomagać. Emerytura w połączeniu z pracą daje mi komfort niezależności, pracuję dlatego, że lubię swój zawód – sprawia mi to wiele radości, a nie dlatego, że muszę. Choć przyznaję, że praca w mojej sytuacji to także dodatkowe pieniądze, które umożliwiają spełnianie mi „zaległych” marzeń oraz pozwalają na wsparcie finansowe rodziny. [...].* Natomiast aktywność edukacyjna rozmówczynie polegała na uczestniczeniu w konferencjach, kursach i warsztatach specjalistycznych organizowanych przez środowisko lekarzy. Inny przykład: mężczyzna lat 68, mieszkaniec miasta, wykształcenie wyższe. Przed emeryturą był dyrektorem liceum ogólnokształcącego. W rozmowie przyznaje: *[...], już w szkole podstawowej wyróżniałem się wśród innych uczniów aktywnością. [...]. Po przejściu na emeryturę nie kontynuowałem pracy w liceum, ale byłem i jestem czynnym przewodnikiem górskim, kuratorem społecznym dla dorosłych, opiekuję się grupą młodzieży uzdolnionej.*

Nie pracuję dla pieniędzy, ale bez kontaktów z ludźmi, z przyrodą nie wyobrażam sobie życia. To, co robię, daje mi poczucie przydatności, wypełniam czas, którego na emeryturze mam więcej niż w okresie pracy zawodowej. Jestem również uczestnikiem kursu języka angielskiego i rosyjskiego na poziomie dla zaawansowanych. [...].

Podsumowanie

Biorąc pod uwagę dane empiryczne, dochodzę do przekonania, że działalność edukacyjna seniorów nie należy do zajęć powszechnych. Przyczyn owego stanu można się dopatrywać w dość znikomym odczuwaniu potrzeby zdobywania, aktualizowania wiedzy, zwłaszcza przez seniorów o niskim dotychczasowym poziomie wykształcenia. Kolejną z istotnych przyczyn jest utrudniony dostęp seniorów do placówek organizujących zajęcia edukacyjne oraz dość ograniczona oferta edukacyjna tych placówek. Stąd, co wynika z prowadzonych wywiadów, mieszkańcy miast, jak również osoby o wyższym statusie społecznym, mają większe możliwości wyboru sposobów i rodzajów edukacji, adekwatnych do ich zainteresowań. Wśród seniorów przejawiających aktywność edukacyjną najczęstszym zainteresowaniem cieszyły się kursy języków: angielskiego i niemieckiego oraz obsługi komputera i korzystania z Internetu.

Ze zgromadzonych danych empirycznych wynika, że mniej niż trzecia część seniorów pracowała, otrzymując za wykonywaną pracę wynagrodzenie. Jednak największy odsetek pracujących seniorów jest w grupie wiekowej do 70 lat (około 36%). Ponadto w tej grupie wiekowej kolejnych 20% seniorów deklaroowało gotowość do podjęcia pracy. Przytoczone dane uprawniają do stwierdzenia, że statystycznie ponad połowa emerytów i rencistów w wieku do 70 lat, jeśli byłaby taka możliwość, jest skłonna do podjęcia pracy zarobkowej. Pragnę wyjaśnić, że seniorzy z wyższym wykształceniem po przejściu na emeryturę nie mieli większych problemów z kontynuowaniem czy podjęciem nowej pracy. W ich przypadku niezarabianie na emeryturze było ich wyborem, czego nie można powiedzieć o seniorach, o niższym poziomie wykształcenia lub pozostającym bez wyuczonego zawodu.

Uwarunkowania dotyczące kształcenia się seniorów są dość indywidualne, ale poszukując wspólnego mianownika, mogę przyjąć, że jest to potrzeba zaspokojenia wiedzy, zdobycia umiejętności, ale również potrzeba kontaktów z innymi ludźmi, możliwość wymiany poglądów, bezpośredniego udziału w realnej – nie telewizyjnej – rzeczywistości. Wśród argumentów uzasadniających podejmowanie pracy na emeryturze najczęstszym jest potrzeba poprawy sytuacji finansowej, ale także poczucie niezależności, przydatności, potrzeba kontaktów z koleżankami (kolegami), a wśród mężczyzn zdarzały się też takie tłumaczenia, jak wyrwanie się z monotonii i schematyzmu życia rodzinnego.

Jak wynika z danych empirycznych, płeć nie różni seniorów pod względem aktywności edukacyjnej, ale w zakresie aktywności zawodowej raczej tak. Ko-

biety po przejściu na emeryturę, jeśli relacje w rodzinie są poprawne, częściej koncentrują się wokół ogniska życia rodzinnego, skupiają się na prowadzeniu domu, pomagają córce (synowej) w opiece nad wnukami. Natomiast mężczyźni częściej angażują się w czynności zapewniające rodzinie dodatkowe środki finansowe. Na pewno wiek i związany z nim stan zdrowia jest tym kryterium, który pozwala lub uniemożliwia podjęcie wysiłku edukacyjnego, ale przede wszystkim pracy zarobkowej. Również wykształcenie różni seniorów zarówno w zakresie działalności edukacyjnej, jak i zarobkowej. Z badań wynika, że miejsce zamieszkania nie czyni seniorów bardziej lub mniej aktywnymi zawodowo, ale aktywnymi edukacyjnie tak. Przyczyną owego zróżnicowania jest większa dostępność do oferty edukacyjnej mieszkańców miast, co sprawia że w szerszym zakresie z niej korzystają, niż seniorzy mieszkający na wsi.

Uwzględniając wyniki badań, mogę stwierdzić, że głównymi czynnikami decydującymi o aktywności osób w wieku emerytalnym są przede wszystkim cechy ukształtowane w okresie młodości i ugruntowane w okresie pracy zawodowej oraz aktualny stan zdrowia. I, jak słusznie zauważa Jerzy Halicki (2010, s. 235), *Aktywny lub bierny styl życia w starości jest zazwyczaj przedłużeniem stylu dotychczas prowadzonego*. Natomiast poziom wykształcenia, wiek nie są źródłem aktywności ani bierności seniorów, są raczej platformą poszerzającą lub zawężającą obszar i rodzaje podejmowanych działań.

W interpretacji aktywności seniorów – emerytów i rencistów trudno przemilczeć dwie główne, a zarazem przeciwstawne teorie dotyczące starzenia się. Teorię aktywności Cavana i współpracowników, która zakłada, że najlepszą społeczną praktyką wobec ludzi starszych jest utrzymywanie ich w jak największej aktywności do późnych lat. Zaś tą przeciwstawną jest teoria wyłączenia się Cumminga i Henry'ego zakładająca, że wraz ze starzeniem się osób osłabia się ich kontakt ze światem, stąd wycofywanie się z życia społecznego jest naturalne i powszechnie akceptowane. Przypuszcza się jednak, na co zwraca uwagę Ian Stuart-Hamilton (2006), że zarówno teorie aktywności, jak i wyłączenia opisują optymalne strategie dla pewnych, ale nie dla wszystkich osób starszych. Natomiast sposób funkcjonowania seniorów, ten najważniejszy, zależy od bardzo wielu czynników i to zarówno wewnętrznych, jak i zewnętrznych.

Bibliografia

1. Bauman Z. (2007), *Szanse etyki w zglobalizowanym świecie*, przekład: J. Konieczny. Wydawnictwo „Znak”, Kraków.
2. Eriksen T.H. (2003), *Tyrania chwili. Szybko i wolno płynący czas w erze informacji*, tłumaczenie: G. Sokół. Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
3. Halicki J. (2010), *Obrazy starości rysowane przeżyciami seniorów*. Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok.
4. Hayflick L. (1998), *Jak i dlaczego się starzejemy*, przekład: M. Symonides. Wydawnictwo „Książka i Wiedza”, Warszawa.
5. Hill R.D. (2009), *Pozytywne starzenie się*. Wydawnictwo „Biznes”, Warszawa.

6. Kałużny R. (2012), *Idea kształcenia ustawicznego a aktywność edukacyjna seniorów*, „Biblioteka Gerontologii Społecznej”, nr 1, s. 30–42.
7. Obuchowski K. (1985), *Adaptacja twórcza*. Książka i Wiedza, Warszawa.
8. Okoń W. (2004), *Nowy słownik pedagogiczny*. Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa.
9. Pilch T., Bauman T. (2001), *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*. Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa.
10. Ryn Z.J. (1999), *Starość nam otwiera oczy*, „Charaktery” nr 10, s. 12–16.
11. Steuden S. (2011), *Psychologia starzenia się i starości*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
12. Stuart-Hamilton I. (2006), *Psychologia starzenia się*, przekład: A. Błachnio. Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań.
13. Zych A.A. (2010), *Leksykon gerontologii*. Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.

Educational and professional activity of seniors as a form of spending time on retirement

Key words: activity, educational activity, professional activity, sources of activity, retirement and time.

Summary: In the article I explain the meaning of term „activity” and point out to its positive aspects in seniors’ lives, I interpret a modern notion of time. I analyze the results of research on educational and/or professional activity of people whose main source of living was a retirement or pension allowance. Among others, I describe types and forms of educational and professional activity of seniors. I reveal the motives which inspired the seniors to undertake educational effort or gainful employment. I indicate the variables which differentiate seniors in terms of educational and professional activity.

Dane do korespondencji:

Prof. DSW dr hab. Ryszard Kałużny

Dolnośląska Szkoła Wyższa

ul. Strzegomska 55

53-611 Wrocław

e-mail: ryszard_kaluzny@op.pl